

Polje argumentacije med politiko in znanostjo

Gregor Kardinar

V našem prispevku nas bo zanimalo, ali križišče politike in znanosti implicira neko čisto določeno etično razsežnost, ki presega vsakodnevne debate o etičnih komisijah, o zdravem življenju, o skrbi za okolje itn. V izhodišču se bomo odločili za predpostavko, ki bo ostala le intuitivna, kolikor ne bo dokazovana, da se namreč politika in znanost sekata na področju realnosti. Ne samo to, da obe delujeta ravno v polju realnost, ampak tudi določata lastni režim realnosti. To moramo opredeliti še natančneje: *realnost se postavi kot učinek, ki ga sproža zavozlanost političnega in znanstvenega režima*. Naša analiza se bo gibala na področju govornice, kar pomeni, da nas bodo zanimale stavčne oblike in družbene vezi, ki iz njih izhajajo. V osnovi se bomo največkrat opirali na misli, ki jih je Jean-François Lyotard razvil v filozofskem delu *Navzkrižje* in v poročilu o stanju vednosti v najrazvitejših družbah, ki je pri nas izdano pod naslovom *Postmoderno stanje*. S pomočjo nekaterih teoretskih izpeljav in nekaj primerov bomo bralcem posredovali tezo, da se sodobna znanost ne legitimira več s takšno ali drugačno artikulacijo resnice, ampak samo še z učinkovitostjo. Postalno nam bo razumljivo, kako je v ekonomskem smislu postavljena zahteva o tem, da naj bo znanost učinkovita, omogočila, da si je *dnevna politika* prilastila znanost v paleto njenih orodij.

POLITIČNE IMPLIKACIJE ZNANSTVENEGA POZITIVIZMA

Znanstveni pozitivizem, ki je z vsem pompom predstavljen v šolskih klopeh, predpostavlja nekaj nadvse preprostega: realnost se ne razlikuje od referenta znanstvenih stavkov. Vzemimo stavek: »Oseba, ki je na okruten način umorila svojega otroka, je spoznana za krivo.« Pozitivizem trdi, da je realna oseba iz mesa in krvi v celoti identična z referentom stavka, tj. osebo, ki je s tem stavkom predstavljena. Referent kot stavčni element torej v celoti izčrpa bistvene lastnosti oseb in predmetov, na katere se nanaša. Iz tega preprostega načela sledi pomembna politična implikacija.

Tip države, ki jo implicira znanstveni pozitivizem, je najpreprosteje opredeljen z idejo *učene države*, ki ne pozna nobene druge realnosti razen tiste, ki je ugotovljena pod strogim upoštevanjem določenih stavčnih pravil. Poteza, ki učeno državo razlikuje od njenega nasprotja je namreč ta, da ima monopol nad *postopki za ugotavljanje realnosti*, ti pa niso nič drugega kot proces, ki je *preverljiv* in *ponovljiv*. *Preverljivost* procesa implicira postopke, po katerih lahko država sodi, da je

neka realnost takšna, kakršna je, kar pomeni, da postopki jamčijo za identičnost realnosti same seboj, skratka jamčijo za to, da realnost ne bi mogla biti drugačna, kot je – npr.: oseba, ki jo je sodišče z dokazi in pričami spoznalo za krivo, ostaja kriva, dokler ne odsluži svoje kazni. *Ponovljivost* pa implicira, da je mogoče poljubno mnogokrat preverjati množstvo časovno nepovezanih realnosti – npr.: oseba, ki je pravkar prestala kazen, je zdaj zopet postala nedolžna, vendar pa lahko postane tudi zopet kriva, če ji je s pričami in dokazi vnovič dokazana krivda. Takšen pozitivistični postopek ugotavljanja je v največjem številu primerov zagotovo *učinkovit* način zagotavljanja distribucije pravičnosti. Kot običajno pa obstajajo tudi tukaj mejni primeri, ki poleg tega, da pravilu odtegnejo možnost njegove univerzalne rabe, predstavljajo tudi določeno nevarnost.

Vzemimo Lyotardovo analizo primera Roberta Faurissona, profesorja francoske literature, ki se je na rob zgodovine vpisal kot lik, ki je s pomočjo tega, da je v zgodovinsko znanost vpisal nekaj osnov znanstveno-pozitivističnega postopka, zanimal holokavst. Faurisson je tako prišel do mrakobnega sklepa: »Analiziral sem na tisoče

dokumentov. S svojimi vprašanji sem neutrudno nadlegoval strokovnjake in zgodovinarje. Zaman sem poskušal najti enega samega nekdanjega deportiranca, ki bi mi bil zmožen dokazati, da je dejansko, s svojimi lastnimi očmi videl plinsko celico.« (povzeto po Jean-François Lyotard, *Navzkrižje*, Založba ZRC, Ljubljana 2003, str. 18) Ta primer nam v najbolj izostreni in izčiščeni obliki prikazuje, kakšne so posledice tega, da misel sprejme za realnost zgolj stanje referenta v izjavah, tj. tistega o čemer teče beseda. Tako se o realnosti sklepa le na podlagi tega, kar je *ugotovljeno* po pravilih za dokazovanje. Narava plinske celice je namreč takšna, da vam v trenutku, ko vam je namenjena, prepreči, da bi o njej pričali pod pogoji, ki jih Faurisson določa kot kredibilne. Neznosna teza, ki jo izpelje ta perverzna logika, je potemtakem naslednja: priča plinskih celic je tako lahko le žrtev plinske celice, vendar pa ne obstaja nobena žrtev, ki bi ne bila mrtva, zato ne obstaja priča, ki bi bila lahko kredibilna.

Vsaka priča holokavsta je tako obsojena na molk, kajti v tem znanstveno-pozitivističnem horizontu je vsak stavek, ki želi pričati o krivici, ki so jo prizadejale plinske celice, takoj oropan avtoritete. S tem postane deportiranec dvojna žrtev: prvič pač kot dejanska žrtev taborišč za tiste, ki o holokavstvu ne dvomimo, in drugič kot žrtev, kateri so bila odvzeta sredstva in s tem možnost, da bi *dokazala*, da ji je bila prizadejana krivica, torej kot sama *izguba možnosti biti žrtev*. Pozitivistična zahteva o preverljivosti in ponovljivosti postopka dokazovanja ima tu kot svoj učinek preprečitev samega dokazovanja, da se je žrtev zgodila.

Predvsem nas tukaj zanima ta podvojena vloga žrtve, ki postane nemočni tožnik, ker je nek diskurz razveljavil dokazne postopke in sredstva, s katerimi bi lahko dokazoval, da se mu je zgodila krivica. Zanima nas torej tista žrtev, ki je obsojena na molk. Lyotardov pojem *navzkrižje* potemtakem ne označuje le situacije, v kateri so razveljavljeni vaši argumenti, s katerimi želite dokazati, da vam je bila storjena krivica, ampak je situacija, v kateri so razveljavljena sama pravila sklepanja, po katerih snujete vaše argumente. Kadar koli vam je odvzeta *moč* argumenta, stopate v stanje terorja, v katerem možnost, da dosežete lastno pravico, nima več nikakršne realne opore. Vaša družbena realnost in vez, s katero ste vanjo

vpeti, postane popolnoma destabilizirana, vi pa se znajdete v vlogi subjekta, ki je onstran prava, vaša edina možnost postane milost. In tako oseba, ki se znajde v navzkrižju, molči zato, ker ji je odvzeta sama možnost govorjenja, kajti, kot pravi Lyotard, *moči ne govoriti* ni isto kot *ne moči govoriti*.

Moči ne govoriti predpostavlja, da lahko izberemo molk, ko npr. postanejo vse besede povsem neprimerne, da bi lahko z njimi opisali neko realnost – izbrati molk, navsezadnje pomeni, govoriti naprej z nekimi drugimi sredstvi. *Ne moči govoriti* pa je nasprotno posledica nekega tihega nasilja, ki vnaprej piše obsodbo s prekinitvijo pogojev možnosti govora, torej ne da bi preučilo dokazna gradiva. Ko je torej ugotavljanje realnosti prepuščeno izključno nekakšnemu tribunalu in stroki, ki ima izključno moč pri postavljanju in razveljavljanju pravil za ugotavljanje realnosti, pričnejo vznikat pritislovja, ki ne glede na to, da postavljajo na laž takšno zanesenjaštvo, imajo realne družbene učinke.

NAVZKRIŽJE ALI KO ZNANSTVENIKI OBMOLKNEJO

V nadaljevanju si bomo ogledali neko sodobnejšo različico navzkrižja, ki ga generira vozle politike in znanosti, v katerem se znajdejo kot žrtve takšni in drugačni znanstveniki. Podnaslov ni le po naključju parafraza diplomskega dela *Ko filozofi obmolknajo: primer Kratil* ministra za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Gregorja Golobiča. Na manj perfidnem primeru, ki pa nas zadeva v vsakdanji realnosti, bomo videli, kakšne posledice ima lahko slabo ustvarjanje pravil iger v znanstvenem raziskovanju.

Odgovor na vprašanje, kaj znanstvena politika zahteva od same znanosti, je največkrat povsem enoznačen, in sicer, da naj znanost usmerja svoje raziskave tako, da bodo izsledki teh raziskav opredmeteni in da naj bo njihovo delovanje čim bolj učinkovito. Zahteva o učinkovitosti pa ni nujno sorazmerna s samim raziskovanjem, ki je po svojem bistvu usmerjeno v odkrivanje novega. Bistvo učinkovitosti je namreč v nasprotju z bistvom znanosti osnovano predvsem s načelom optimizacije že danega (t.i. minimax načelo), ki veleva, da naj se z *danimi resursi* dosežejo maksimalni učinki. Optimizacija znanstvenega procesa

je danes prvenstveno minimizacija stroškov, zato je ekonomska logika učinkovitosti po svojem bistvu usmerjena k optimizaciji danega, ne pa k iskanju novih rešitev. Slednje so vselej izbrane kot nekaj sekundarnega, ko nekako ni več drugih možnosti, ki bi bile bolj stroškovno učinkovitejše. Rečeno še drugače: pravi tehnološki preboj, ki bazira na znanstvenem raziskovanju novega, ni vnaprej želeno stanje, ampak je le še izhod, ki ga izberejo, ko se je predhodno stanje produkcije izkazalo za neučinkovito, kar pa je isto, kot če bi rekli, da je postalo nekonkurenčno. Zavedati se moramo, da je neučinkovitost vedno relativni pojem, ki je merjen v razmerju z učinkovitostjo nekoga drugega. Tukaj lahko vidimo najbolj osnovno medsebojno izključevanje ekonomike znanstvenih raziskav in duhom temeljnega znanstvenega raziskovanja. To, kar je za ekonomiko znanstvenih raziskav le izhod iz notranje krize,

je za temeljno znanstveno raziskovanje cilj, ki je postavljen že v izhodišču.

Zakaj je ekonomiko znanstvenih raziskav posvojila tudi državna znanstvena politika tako rekoč po celem razvitem svetu, ni težko razumeti. Tista znanost, ki v izhodišču cilja na aplikativnost svojih raziskav, se od ciljanja na zgolj bazične raziskave, ki jih vodi strast do novega, razlikuje po tem, da se skorajda nujno steka v *uporabno vrednost*. Bazične raziskave pa so hočeš nočeš vedno tvegana naložba, ki pa, če se posreči, resda prinaša visoke donose. Na drugi strani pa je aplikativna znanost iz vidika donosnosti stabilnejša investicija, ker znižuje investicijsko tveganje v raziskavah in razvoju, vendar to hkrati niso več »prave« raziskave in razvoj, ampak le produkcije novih uporabnih vrednosti. Učinek te učinkovitosti je torej produkt, ki ima uporabno vrednost, učinek uporabne vrednosti pa je možnost, da je produkt lahko prodan. Tako postaja znanost produkcijska sila, ki je pglavitni moment cirkulacije kapitala. Kombinatorika nasproti kreacijam, bi lahko zaključili.

Odločilnega pomena je potemtakem to, da stabilno zagotavljanje produkcije novih *uporabnih vrednosti* po definiciji prinaša nove *dodane vrednosti* in s tem pozitivno vpliva na številne makroekonomske kazalce: vse se začne z višjim BDP, nadaljuje z večjimi davčnimi prihodki v državnem proračunu, kar zmanjšuje javni dolg, zato so potrebe po davčnih obremenitvah gospodinjstev in podjetij manjše, povečuje se zaposlenost, manjšajo se potrebe po socialnih transferjih in podjetniških subvencijah itn. Poroki med dnevnno znanstvenim politikom, tj. politikom na kratek rok, ki zadovoljuje potrebe političnih ciklov, in ekonomiko znanstvenih raziskav prav gotovo ne moremo nasprotovati iz stališča učinkovitosti, zato pa lahko učinke njune ljubezni primerjamo z navzkrižjem, ki ga ustvarja.

V letošnjem letu, natančneje 7. 7. 2010, je Svet za znanost in tehnologijo RS sprejel *Izhodišča za nacionalni raziskovalni in inovacijski program (NRIP) 2011–2020*. Dokument v sebi zgošča trendno osredotočenost znanstvenih politik v razvitih državah, pogledimo si nekaj ključnih točk:

»[...] STRATEŠKI CILJ je izgradnja celovitega inovacijskega sistema s konkurenčnim gospodarstvom

in vrhunsko znanostjo z namenom ustvarjanja višje dodane vrednosti. Višja dodana vrednost omogoča trajen razvoj drugih družbenih podsistemov (šolstvo, zdravstvo, kultura, šport, itd.), kar povratno vpliva na učinkovitejši NIS [nacionalni inovacijski sistem, op. GK] ter tako ustvarja družbo, ki omogoča blaginjo. [...] Izvajanje NRIP mora temeljiti na merljivih ciljih in letnem spremljanju ter revidiranju glede na doseženo in družbene izzive. [...] Ustvariti spodbudno okolje za inventivnost, inovativnost, podjetništvo in prenos znanja v proizvode in storitve z visoko dodano vrednostjo. [...] CILJ: bistveno povečanje vlaganja v RR v zasebnem sektorju. [...] Povečevanje deleža spodbud za projekte po meri inovativnega gospodarstva. [...]«

V celotnem dokumentu, ki bo krojil slovensko znanstveno realnost naslednjih deset let, ni niti ene točke, ki bi opredeljevala strateško vlogo bazičnih raziskav, družboslovja in humanistike. Znanstveno politiko v naslednjem desetletju zanima le aplikativni nivo znanosti, tj. izključno njen ekonomski vidik, ki omogoča krepitev družbenih podsistemov, ustvarjanje pozitivnih učinkov, ki jih je mogoče meriti, prenos znanja v proizvode; in vse to naj bi kot nekakšna višja sila znanosti ustvarjalo okolje, ki spodbuja inovativnost. Kako se v tem zadušljivem prostoru, ki od znanstvenikov zahteva, da v izhodišču ustvarjajo dodano vrednost, krepí inovativnost, ki *presega optimizacijo že danega*, meni ni povsem jasno. Kakšno je torej *navzkrižje*, ki ga ustvari takšna znanstvena politika? Znanstveniku, ki je bil doslej navajen neobremenjenega bazičnega raziskovanja, so se radikalno spremenila pravila igre, saj mu NRIP daje signal, da takšno raziskovanje ni več družbeno zaželeno. Dokument je namreč odgovor na gospodarsko krizo, v kateri se je znašla Slovenija, in kot tak predstavlja obliko kriznega managementa. Vsako reševanje krize pa vpečuje radikalne prekinitve starih pravil igre, pri tem pa preoblikuje družbeno realnost tako, da nas prepriča, da so stara pravila igre neuporabna, celo škodljiva. Izključitev strateške umestitve bazičnih raziskav služi temu, da bi Svet za znanost in tehnologijo RS družbo prepričal, da ker te ne vplivajo toliko na dejavnike, ki povzročajo gospodarsko ekspanzijo, kot sicer nanjo neposre-

dno vplivajo aplikativne raziskave, trenutno bazične raziskave niso potrebne. Zato nasprotni argumenti, da so bazične raziskave nujno potrebne, ker da krepíjo radovednost znanstvenega duha, dvigajo nivo nacionalne zavesti o vrhunskem stanju znanosti, krepíjo interdisciplinarne pristope k reševanju problemov, vpeljujejo rešitve z neslutnimi možnostmi uporabe itn. preprosto nimajo več veljave. Znanstvenik, ki si danes prizadeva za postavljanje in reševanje osnovnih znanstvenih vprašanj, ki trenutno še ne služijo ničemur in nikomur, preprosto nima več argumentov, ki bi takšno raziskovanje še naprej legitimirali. Znanost kot duh raziskovanja neznanega je v klimi takšnega družbenega okolja delegitimirana, znanstvenik, ki želi opravljati bazične raziskave, pa se znajde v navzkrižju, oropan besed, s katerimi bi lahko prepričal, da njegovo raziskovanje je *vredno*.

DEREGULACIJA TEHNIKE IN NJENI UČINKI

Imperativ izboljšanja učinkovitosti je prevzel vodilno vlogo pred imperativom iskanja možnih načinov povezovanja vednosti z resnico. Zato, kot pravi Lyotard, dokaz ni več sredstvo resnice, ampak je postal mlinski kamen učinkovitosti in iz nje izhajajoče težnje po moči ter obvladovanju realnosti. Financer, naj bo zasebnik ali keynesianska državna politika, ki propagira visoke državne izdatke v raziskave in razvoj, ne kupuje znanstvenikov zaradi njihove artikulacije in navezovanj na resnico, ampak zato, ker so vir moči za zagotavljanje nadaljnje učinkovitosti različnih zasebnih ali državnih podsistemov. Ne zanima jih resnica narave, ampak kako naravo izboljšati, kako jo narediti bolj učinkovito.

Vendar pa se ne smemo pustiti preslepiti temu, da je razlog delegitimiranja bazičnih raziskav le posledica gospodarske krize. Gre za veliko globljo razmerje med znanostjo in znanstveno politiko, ki jo je prevzela ekonomika znanstvenega raziskovanja, o kateri smo razpravljali zgoraj. Splošna slika znanosti, ki je usmerjena v aplikativne vidike vednosti, ki jo ustvarja, zagotovo ne kaže tega, da bi se znanost trudila, da bi se navezovala na resnico in jo skušala dokazovati. Ampak v resnici to sploh ni problem, tega bomo našli povsem nekje drugje.

Zastavlja se vprašanje, ali ni gospodarska kriza

le pospešila to, kar bi se tako ali drugače moralo pokazati, tj. problematika vezi med znanostjo in tehniko. Tradicionalno smo zelo trdno navajeni ločevati znanost in tehniko po tem, da je prva vzrok, druga pa učinek. Določena znanost je tako celoten zbir neke vednosti, tehnika pa je le način njene aplikacije v svetu uporabnih predmetov. V sodobni zastavitvi znanstvene politike pa se postavlja zrcalna zahteva, in sicer *naj tehnika postavi meje sami znanosti*. Rečeno na nekoliko bolj slikovit način, lahko tehniko v tej luči vidimo kot pobesneli organ znanosti, nad katerim znanost nima več ustreznega nadzora in sicer zato, ker se je, v slabem pomenu te besede, organ politiziral. Znanstveno raziskovanje, ki ga vodi primat tehnike, postaja nekaj, kar se mora vpeti v ples dobičkov in posledično distribucij moči, ki iz dobičkov izhajajo.

Problem je seveda v tem, ker je tehnika povsem deregulirana, kdo pa sploh verjame, da imajo denimo etične komisije dejanski učinek onstran tistega, ki naj bi pomiril moralno vest že preprosto s tem, ker obstajajo. To trdimo zato, ker sem prepričan, da lahko stopnjo deregulacije tehnike merimo s stopnjo *vere*, ki jo ima družba v osvobodilno moč njenega napredka. Tukaj ne gre za občutje, ki je bilo tako lastno moderni, da bi verjeli v samo moč tehnološkega napredka, v njegov odrešenjski potencial. Kdo pa se je pred sto leti zgražal nad topljenjem ledenikov, ozonskimi luknjami, onesnaženostjo ozračja ... torej nad fenomenom, ki so, kot zagotavljajo nekateri, stranski produkti stoletnega tehnološkega razvoja? Takrat res ni bilo težko verjeti v odrešenjsko vlogo tehnike, ki bo človeka v končni fazi osvobodila še celo od njega samega. V naši sedanjosti pa, če sploh obstaja nekaj takšnega, kot je »naša« postmoderna, gre za to, da samo dejstvo, da tehnika napreduje, proizvaja vero v njene odrešenjske učinke.

Naša generacija ne more več verjeti v odrešenjsko razsežnost tehnike na takšen način, kot so lahko verjele pretekle, ker ima pred seboj celotno stoletje inkriminatorskih dokazov v obliki razvalin – človeških, naravnih in stvarnih – ki jih je tehnika zapustila za seboj. Zato pa nas je v nasprotju z modernim občutjem tehnika prepričala, da v njeno odrešenjsko vlogo moramo verjeti iz preprostega dejstva, ker nam je že tako zlezla

pod kožo oz. ker je tako »naravno« zraščena z našo vsakdanjo realnostjo, da druge izbire sploh nimamo. Ker tehnika postavlja sam okvir naše vsakdanje realnosti, je najpomembnejša posledica zamenjave vlog med znanostjo in tehniko, ki jo blagoslavlja dnevna politika, ta, da tehnika sploh ne potrebuje več nobene legitimacije. Vsak lahko opazi, da je tehnološki napredek res napredek po tem, da je vedno korak pred samim razumevanjem tega, kakšne posledice prinaša za družbo. Tako tehnika ni več eden izmed priročnih predmetov v naši realnosti, ampak je postala naša realnost sama, in prav zato se tako uspešno izmika temu, da bi jo lahko vsakokrat ustrezno ovrednotili.

Lastniki kapitala, ki se poganjajo za svojimi posebnimi koristmi, so najglasnejši, najbolj nrebrani pri prepričevanju javnosti in celo uživajo največji ugled. A njihove predloge, i posvaril Smith, je treba ...

Dragace je za lastniki kapitala. Ti si prizadevajo, da bi povečali dohodek od kapitala, se pravi, da bi pridobili čim večji profi. V splošnem, je menil Smith, pa je tako, da je proučna meta v bogatih deželah nika

